

„Mažasis ukrainiečių–lietuvių kalbų žodynas“ – naujas dvi tautas jungiantis tiltas

Aurelija GRITĖNIENĖ

„Mažasis ukrainiečių–lietuvių kalbų žodynas“ – pirmasis Lietuvos ir Ukrainos leksikografijos istorijoje dvikalbis ukrainiečių ir lietuvių kalbų žodynas. 2022 m. liepą jį išleido Lietuvių kalbos institutas, o parengė Lietuvių kalbos instituto, Kyjivo nacionalinio Taraso Ševčenkos universiteto ir „Ukrainos“ universiteto Lucko visuomenės vystymosi instituto mokslininkai dr. A. Gritėnienė, prof. dr. Svitlana Hrycenko, prof. dr. Ihoris Koroliovas, prof. dr. Oksana Nika, prof. dr. Zinaida Pacholok.

Lietuva ir Ukraina draugiškus santykius palaiko jau ne vieną dešimtmetį, o lietuvių ir ukrainiečių ryšiai siekia seniausius laikus, tačiau tikras paradoksas, kad iki šiol neturėjome jokio dvikalbio šių kalbų žodyno.

Šiai situacijai pirmiausia įtakos turėjo politiniai faktoriai: abi šalys nuėjo sunkų kelią, kol XX a. pabaigoje išsikovojo laisvę. Antras – socialinis faktorius. Abiem šalims bendraujant tarpine tapo rusų kalba, kuri posovietiniuose kraštuose net ir dabar dažnai laikoma tarpvalstybinio bendradarbiavimo kalba. Tą liudija ir D. Melnikienės pastebėjimas, kad „iki sovietinio laikotarpio pabaigos Lietuvoje daugiausiai leisti lietuvių ir rusų vienakrypčiai ar dvikrypčiai žodynai“ (Melnikienė 2009: 25). Taigi XX a. šalys dažniausiai bendradarbiavo per tarpinę rusų kalbą, tačiau XXI a. to jau neužtenka: ne visi jaunesniosios kartos atstovai moka rusiškai, taip pat ne visi vyresniosios kartos kalbėtojai laisvai komunikuoja angliškai, todėl dvikalbis ukrainiečių–lietuvių kalbų žodynas buvo labai reikalingas.

Idėja parengti dvikalbį žodyną 2016 m. kilo „Ukrainos“ universiteto Lucko visuomenės vystymosi instituto profesorei Zinaidai Pacholk. Vilniaus universiteto Lituanistinių studijų katedra tuo metu organizavo lietuvių kalbos kursus užsieniečiams. Profesorė po vienos pamokos užėjo į universiteto biblioteką ir paprašė bibliotekininkės išduoti kokį nors lietuvių–ukrainiečių arba ukrainiečių–lietuvių kalbų žodyną, tikėdamasi, kad toks leidinys padės jai mokytis sunkios kalbos. Deja, tuomet ir paaiškėjo, kad tokio žodyno iki šiol nėra išleista. Bibliotekininkė pasiūlė profesorei pavartyti pokalbių knygeles, kurias išleisti padėjo Ukrainos *nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius* Lietuvoje *Borisas Klimčiukas (*2004 m. išėjo knyga «З України до Литви», o 2006 m. – „Lietuvių–ukrainiečių pokalbių knygelė“). Abi pokalbių knygos buvo išleistos Lucke. Tai profesorei tapo tarsi ženklu, kad ir žodynas turėtų pasirodyti šiame mieste. Savo idėja ji pasidalijo su Kyjivo Taraso Ševčenkos nacionalinio universiteto profesoriumi Ihoriu Koroliovu. Jis Z. Pacholok pasiūlė apsilankyti Lietuvių kalbos institute. Tuometinė Lietuvių kalbos instituto direktorė Jolanta Zabarskaitė šią idėją palaikė, mokslininkus iš Ukrainos supažindino ir su šių eilučių autore. Taigi, nuo 2016 m. ėmėme galvoti, koks turėtų būti pirmasis šių dviejų kalbų žodynas, gryninome jo koncepciją, savo idėjas 2018 ir 2019 pristatėme konferencijose Vilniuje ir Vroclave, ieškojome lėšų jo rengimui ir leidybai (deja, jų negavome, nes tuo metu daugeliui dar neatrodė, kad toks dvikalbis žodynas iš tiesų būtų labai reikalingas).

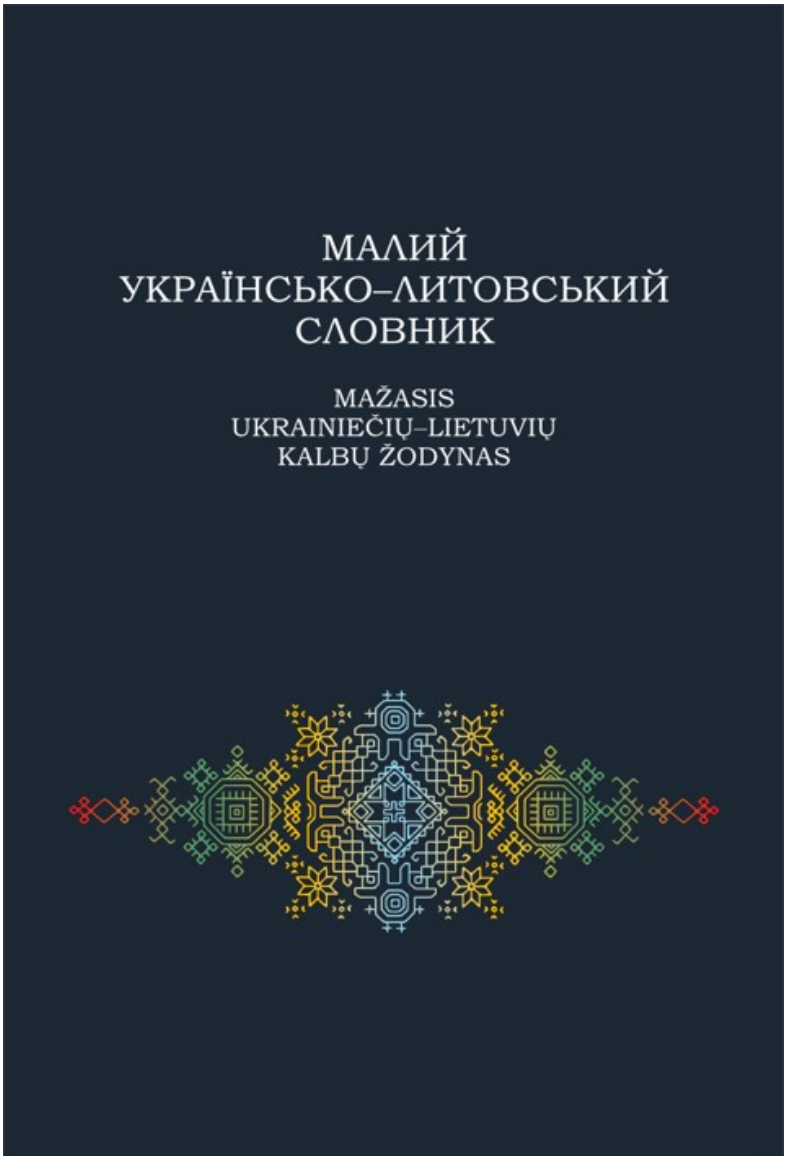

„Mažojo ukrainiečių–lietuvių kalbų žodyno“ viršelis

2021 m. Lucke buvo oficialiai atidarytas Lietuvos Respublikos garbės konsulatas. Garbės konsulo pareigas pradėjo eiti Serhijus Martyniakas. Sužinojęs apie rengiamą žodyną sutiko paremti jo leidybą. Kadangi spaudė terminai (žodyną turėjome parengti per metus), prie autorių kolektyvo prisijungė dar dvi profesorės iš Kyjivo Taraso Ševčenkos nacionalinio universiteto – Svitlana Hrycenko ir Oksana Nika. Darbai sparčiai pajudėjo. Rengiamą „Mažąjį ukrainiečių–lietuvių kalbų žodyną“ 2021 m. gegužę šio žodyno autoriai Z. Pacholok, I. Koroliovas ir A. Gritėnienė pristatė „Ukrainos“ universiteto Lucko visuomenės vystymosi institute vykusioje tarptautinėje mokslinėje konferencijoje, 2022 m. A. Gritėnienė Lietuvių kalbos institute vykusiose IV leksikografų dirbtuvėse apie šį žodyną kalbėjo kaip apie dviejų šalių istorijos ir kultūros atspindį, o kartu su I. Koroliovu šių metų gegužės mėnesį vykusioje III tarptautinėje hibridinėje Prano Skardžiaus

konferencijoje aptarė, kokių enciklopedinių žinių apie Ukrainą skaitytojai ras minėtame žodyne.

„Antraštinių žodžių skaičius yra labai svarbus, bet anaiptol ne pagrindinis parametras, leidžiantis vertinti žodyno „didumą“ arba „kokybę“ (Melnikienė 2009: 58). Tą suvokdami žodyno sudarytojai pirmąjį ukrainiečių ir lietuvių kalbų žodyną vis dėlto pavadino „mažuoju“, nes suprato, kad per metus parengti didelio ir išsamaus žodyno nepavyks. Labai tikimės, kad ateityje bus parengtas naujas, daug išsamesnis žodyno leidimas, papildytas naujais antraštiniais žodžiais, frazeologizmais, iliustraciniais pavyzdžiais ir pan.

2022 m. vasario 24 d. prasidėjusi Rusijos invazija į Ukrainą žodyno rengimo darbus ir apsunkino, ir paspartino. Žodynas buvo jau parengtas, tačiau prieš leidybą reikėjo dar sykį visas žodyno raides kruopščiai peržiūrėti, antraštinius žodžius papildyti iliustraciniais sakiniais, patikrinti ukrainietiškų ir lietuviškų žodžių kirčiavimą (šiame žodyne kirčiuojami ne tik antraštiniai žodžiai, bet ir visi iliustraciniai sakiniai), sužiūrėti stilistines, gramatines ir terminų pažymas. Skubaus darbo buvo daug, suvokėme jo reikšmę ir svarbą, todėl dirbome nepaisydami nieko – vakarais po visų kitų darbų, savaitgaliais, per šventes… Ypač esu dėkinga savo kolegoms iš Ukrainos, kurie rado jėgų ir rengė žodyną ypač sunkiomis karo sąlygomis – kaukiant sirenoms, sproginėjant bomboms, kankinami nerimo, nežinios, baimindamiesi dėl savo ir artimųjų gyvybės. Žodynas buvo išleistas Vilniuje 1500 egzempliorių tiražu. Kaip jau minėta, paramą leidybai skyrė Lietuvos Respublikos garbės konsulas Lucke Serhijus Martyniakas.

Žodyną recenzavo Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos akademikas, Kyjivo Taraso Ševčenkos nacionalinio universiteto profesorius Rostislavas Radyševskis, Tarptautinio akademiko Stepano Demjančuko ekonomikos ir humanitarinių mokslų universiteto profesorė Natalija Medynska ir Kazimiero Simonavičiaus universiteto profesorė Jolanta Zabarskaitė.

„Mažajame ukrainiečių–lietuvių kalbų žodyne“ pateikta apie 20 000 antraštinių žodžių. Žodyne dominuoja bendrinės ukrainiečių kalbos leksika bei labiausiai paplitę mokslo ir technikos terminai, prie kurių pateikiamos vartojimo srities pažymos. Antraštiniai žodžiai iliustruojami žodžių junginiais, frazeologizmais ar trumpais sakiniais, kuriuose atsispindi enciklopedinė informacija apie Ukrainos istoriją, kultūrą, gamtą, mokslą, ekonomiką ir kt. Tikriniai daiktavardžiai (asmenvardžiai, vietovardžiai ir kt.) žodyne kaip antraštiniai žodžiai nepateikiami,

tačiau nemažai tikrinių žodžių skaitytojai gali rasti antraštinių žodžių iliustraciniuose pavyzdžiuose.

Leidinio vertė yra keleriopa: mokslinė (jame pateikta informacija apie ukrainiečių ir lietuvių kalbų pagrindinę leksinę bazę), pažintinė (žodynas – viena iš priemonių populiarinti negimininga ukrainiečių ir lietuvių kalbas, skatinti domėtis šių šalių kultūra, istorija ir ryšiais) ir mokomoji (žodynas padės Lietuvoje ir Ukrainoje gyvenantiems ukrainiečiams mokytis lietuvių kalbos).

Prasidėjus karui, į Lietuvą jau atvyko daugiau nei 59 000 karo pabėgėlių iš Ukrainos. Nežinia, kiek jų liks Lietuvoje, kiek grįš į gimtinę ir kada grįš, todėl žodynas yra labai reikalingas pirmiausia šiems žmonėms. Nemaža dalis karo pabėgėlių jau pradėjo mokytis mūsų kalbos (Lietuvoje nemokamus lietuvių kalbos kursus karo pabėgėliams iš Ukrainos organizuoja daugelis institucijų: Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas, VDU Švietimo akademija ir kt.). Labai tikimės, kad naujasis žodynas taps viena iš mokomųjų priemonių. Taip pat šis žodynas bus labai reikalingas ir Ukrainoje esantiems ukrainiečiams, kurie nori išmokti lietuvių kalbos. Čia tik trumpai priminsime, kad nuo 2017 m. Maironio lietuvių kultūros draugija Kyjive organizuoja sekmadieninę lietuvių kalbos mokyklą. Nuo 2019 m. Kyjivo Taraso Ševčenkos nacionalinio universiteto Filologijos institute pirmą kartą Ukrainos aukštojo mokslo istorijoje bakalauro studijų programos studentai kaip privalomąją discipliną greta kitų kalbų studijuoja ir lietuvių kalbą, Kyjivo Taraso Ševčenkos nacionalinio universiteto Filologijos institute įkurtas Baltistikos centras, kurio direktorius – vienas iš šio žodyno autorių I. Koroliovas. Tokie baltistikos centrai jau veikia Černivcių Jurijaus Fedkovyčiaus nacionaliniame universitete ir Lvivo Ivano Franko nacionaliniame universitete. Taigi žodynas bus viena iš pagalbinių priemonių mokant ukrainiečius lietuvių kalbos ir Lietuvoje, ir Ukrainoje (plačiau apie Ukrainoje veikiančias lietuviškas mokyklas ir baltistikos centrus žr. Pacholok, Koroliovas, Gritėnienė 2019: 186).

Apskritai kiekvienas žodynas yra svarbus „informacijos (padeda susirasti tinkamą žodį ar frazę), komunikacijos (pateikia būtiniausius gimtosios arba svetimosios kalbos žodžius) ir norminimo (padeda kalbos unifikacijai)“ šaltinis (Zubaitienė 2014: 4). Be to, žodynai yra „ne tik patogus duomenų apie kalbą fiksavimo būdas, bet ir viena svarbiausių mokslinių tyrimų priemonių“ (Jakaitienė 2005: 10). Ne veltui mokslininkai teigia, kad žodynai parodo, kaip to meto tautõs visuomenė suvokia, skaido ir sistemina pasaulį, perteikia tos visuomenės pažinimo lygį ir savitumą, todėl savaime suprantama, kad „iš žodynų galima spręsti apie bendrą

tos šalies kalbos mokslo lygį“ (Jakaitienė 2006: 8).

Kiekvienas žodynas yra ir tautos pasaulėvaizdžio atspindys, jis skaitytojui atveria savitą atitinkamos kalbos pasaulio vaizdą. Šiuolaikiniuose žodynuose skaitytojai randa ne tik lingvistinių, bet ir enciklopedinių žinių, tai yra tokios informacijos, kuri susijusi su objektyvios tikrovės vaizdavimu. Mokslininkai Piotras Wnękas ir Brigita Bendoraitytė-Vnęk išskiria daugybę enciklopedinių žinių aspektų, pavyzdžiui, objektų, procesų, reiškinių ir jų ryšių specifikacijos, svarbūs istoriniai įvykiai, istorinės ir šių dienų institucijos bei organizacijos, geografinės ir geopolitinės apžvalgos, etnografiniai duomenys ir kt. (plačiau žtr. Wnęk, Bendoraitytė-Vnęk 2012: 85). Enciklopedinių žinių dvikalbiame žodyne gali būti visuose lygmenyse: megastruktūroje, makrostruktūroje ir mikrostruktūroje. Ypač daug ir įvairių enciklopedinių žinių apie Ukrainą galima rasti minėto žodyno mikrostruktūroje, t. y. antraštinių žodžių iliustracijose, ypač tuose pavyzdžiuose, kuriuose minimi tikriniai vardai (asmenvardžiai ir vietovardžiai). Čia paminėsime tik keletą pristatomame žodyne pateikiamų enciklopedinių žinių aspektų:

- **Geografinės** žinios. Iliustracijose randame informacijos apie Ukrainos gamtinius objektus, gamtos ir miesto parkus, miškus, draustinius, išskirtinius medžius ir pan. (pavyzdžiui, Єланецький степ – це заповідник в Миколаївській області / Jelanecio stepė – draustinis Mykolajivo srityje; ялиця-гігант росте в заповіднику «Ґорґани» в Карпатах / Karpatuose, Horhanų draustinyje, auga gigantas kėnis ir kt.).
- **Istorinės** žinios. Žodyne pateikiama istorinių faktų apie Ukrainą nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, todėl skaitant žodyną sykiu skaitoma ir populiariai parašyta Ukrainos istorija (pavyzdžiui, голодомор – це штучний масовий голод в Україні у минулому столітті / holodomoras – tai dirbtinai sukeltas masinis badas Ukrainoje praeitame šimtmetyje; Герої Небесної Сотні – загиблі учасники Революції Гідності, Євромайдану / Dangiškosios šimtinės didvyriai – žuvę Orumo revoliucijos, Euromaidano dalyviai ir kt.).
- **Tradicijos, papročiai**. Žodyne skaitytojai ras žinių apie ukrainiečių valgius, tradicinius amatus, iliustracijose minimos garsių Ukrainos etnografų pavardės (pavyzdžiui, сало – традиційний продукт в Україні / lašiniai – tradicinis Ukrainos produktas; етнограф Олекса Воропай / etnografas Oleksa Voropaj ir kt.).
- **Literatūra.** Iliustracijose daug informacijos apie Ukrainos literatūrą:

minimi garsiausi šalies rašytojai, poetai, literatūros kritikai, vertėjai, pateikiami konkrečių kūrinių pavadinimai ir t. t. (pavyzdžiui, «Сім струн» – цикл поезій Лесі Українки / „Septynios stygos“ – Lesios Ukrainkos poezijos ciklas; перекладач литовської літератури Дмитро Чередниченко / lietuvių literatūros vertėjas Dmytro Čerednyčenka ir kt.).

- **Muzika**. Minimi garsūs šalies dainininkai, muzikantai, kompozitoriai, dirigentai, liaudies dainiai kobzariai, bandūrininkai, muzikos kūrinių (dainų, operų ir pan.) pavadinimai ir kiti su muzika susiję faktai (pavyzdžiui, бандура Гната Хоткевича / Hnato Chotkevyčiaus bandūra; піаніст Володимир Горовиць закінчив Київську консерваторію / pianistas Volodymyras Horovycis baigė Kyjivo konservatoriją ir kt.).
- **Dailė.** Iliustracijose rasite žymių tapytojų, menininkų pavardes, pateikiama informacijos, kuo jų kūryba buvo išskirtinė (pavyzdžiui, Георгій Нарбут – художник перших українських банкнот і поштових марок / Heorhijus Narbutas – pirmųjų ukrainietiškų banknotų ir pašto ženklų dailininkas; художник-авангардист Олександр Богомазов / dailininkas avangardistas Oleksandras Bogomazovas ir kt.).
- Minimos kino ir teatro aktorių ir režisierių pavardės, konkrečių kino filmų pavadinimai ir pan. (pavyzdžiui, мультфільми Володимира Дахна про козаків Volodymyro Dachno animacinis filmas apie kazokus; фільм Олександра Довженка «Земля» Oleksandro Dovženkos filmas „Žemė“ ir kt.).
- **Kitos meno sritys**. Pateikiama enciklopedinė informacija apie Ukrainos cirką, šokį, architektūrą, paminėti garsūs pastatai (soborai, vienuolynai ir kt.), jų architektai ir kt. (pavyzdžiui, артист балету Валерій Михайловський / baleto artistas Valerijus Mychailovskis; Крехівський монастир святого Миколая на Львівщині / Šventojo Mykolajaus Krechivo vienuolynas Lvovo srityje ir kt.).
- Iliustracijose minimos garsių Ukrainos mokslininkų (profesorių, akademikų) pavardės, jų nuopelnai mokslui, išskirtiniai svarbūs atradimai ar įdomūs jų gyvenimo faktai (pavyzdžiui, хірург Юрій Вороний вперше пересадив нирку / chirurgas Jurijus Voronas pirmasis persodino inkstą; педагог Василь Сухомлинський – автор книги «Серце віддаю дітям» / pedagogas Vasylis Suchomlynskis – knygos „Širdį atiduodu vaikams“ autorius ir kt.).
- **Sportas**. Išvardijama nemažai garsių bėgikų, fechtuotojų, gimnastų, rankininkų, plaukikų, šachmatininkų, krepšininkų ir kitų sporto šakų

atstovų, paminėti jų pasiekimai įvairiose varžybose (pavyzdžiui, чемпіонка світу з фехтування Ольга Харлан / pasaulio fechtavimosi čempionė Olga Charlan; гімнаст Олександр Береш – призер Олімпійських ігор / gimnastas Oleksandras Berešas – olimpinių žaidynių prizininkas ir kt.).
- **Politika, ekonomika**. Minimi Ukrainos prezidentai, kiti politiniai veikėjai, pateikta žinių apie krašto ūkį, pramonę (pavyzdžiui, перший президент України Михайло Грушевський / pirmas Ukrainos prezidentas Mychaila Hruševskis; Шостка – місто хіміків, розташоване на Сумщині / Šostka – chemikų miestas, įsikūręs Sumų srityje ir kt.).
- **Ryšiai su Lietuva.** Iliustracijose yra enciklopedinių žinių apie susigiminiavusius Lietuvos ir Ukrainos miestus; yra iliustracijų, kuriose užsiminta apie T. Ševčenkos ryšius su Lietuva (pavyzdžiui, Луцьк і Каунас – міста-побратими / Luckas ir Kaunas – susigiminiavę miestai; Вільнюський період в житті Тараса Шевченка / Vilniaus laikotarpis Taraso Ševčenkos gyvenime ir kt.).

Žodyno iliustracijose dažniausiai iš visų kultūros veikėjų minimas Tarasas Ševčenka: paminėtos jo gimtosios vietos, kur jis buvo perlaidotas, iš iliustracijų sužinome, kad jis buvo ne tik poetas, bet ir mąstytojas, dailininkas, iliustracijose randame jo eilėraščių, piešinių serijų pavadinimų, šio poeto vardu pavadintų įstaigų ir kt. įdomių faktų.

Taigi, visame žodyne tikriniai žodžiai nėra bereikšmiai, jie sukuria savotišką onomastinę teksto erdvę, iš karto pateikia naudingų žinių apie asmenį, vietovę, kūrinį, įstaigą, pastatą, reiškinį ir t. t., kurį pavadina. Žodyno iliustracijos su tikriniais žodžiais skaitytoją nuveda į įvairius kultūrinius, istorinius, politinius, ekonominius, gamtinius ir kt. kontekstus ir iš atskirų detalių padeda susikurti įvairiapusį Ukrainos vaizdinį.

Iš Valstybinės lietuvių kalbos komisijos projektinių lėšų šiais metais bus pradėtas rengti ir „Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodynas“. Planuojama, kad jis bus elektroninis, todėl mokantis kalbų bus dar parankesnis. Atskiros žodyno raidės internete bus pradėtos skelbti jau nuo 2023 m., kad būtų galima kuo greičiau juo naudotis. Žodyne planuojama pateikti apie 50 000 antraštinių žodžių. Kiekvienas antraštinis žodis bus iliustruotas vartojimo pavyzdžiais, jie visi bus kirčiuoti. Žodyne skaitytojai ras ir pačius populiariausius frazeologizmus. Greta bendrinės kalbos leksikos žodyne bus ir įvairių sričių plačiau paplitusių terminų (visi jei turės atitinkamos srities žymas). Konotuota leksika bus paženklinta stilistinėmis

žymomis. Reikia tikėtis, kad XXI a. pagaliau bus užpildyta didžiulė leksikografinė spraga ir visuomenę pasieks dvikalbiai ukrainiečių–lietuvių ir lietuvių–ukrainiečių kalbų žodynai.

Literatūra

Jakaitienė Evalda 2005: *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jakaitienė Evalda 2006: *Žodynų istorijos apybraiža*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Melnikienė Danguolė 2009: *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Pacholok Zinaida, Koroliovas Igoris, Gritėnienė Aurelija 2021: Pirmasis *Lietuvių–ukrainiečių kalbų žodynas*: kultūrinės ir istorinės atsiradimo priežastys bei svarbiausi sudarymo principai. – *Od unii Lubelskiej do unii Europejskiej. Nuo Liublino unijos iki Europos Sąjungos. From the union of Lublin to the European Union.* Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 183–198.

Wnęk Piotr, Bendoraitytė-Vnęk 2012: Encyclopedic and linguistic information in dictionaries. – *Daugiakalbystės tyrimai*. Mokslinių straipsnių rinkinys. VDU: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 82–89.

Zubaitienė Vilma 2014: *Lietuvių leksikografija: istorija ir dabartis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Prieiga internete: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Zubaitiene-Lietuviu-leksikografija.pdf

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.